

PŘELOM

OD VELKÉ RECESE
K VELKÉ TRANSFORMACI

Ilona Švihliková

PŘELOM

OD VELKÉ RECESE
K VELKÉ TRANSFORMACI

Ilona Švihlíková

INAQUE.cz

OBSAH

ÚVOD	5
K OBSAHU A METODOLOGII	7
I. KDE JSME SE TO OCITLI?	13
I.I 70. léta: problémová a zlomová dekáda	17
I.II Dluh – odklad problémů i nástroj ideologické manipulace	37
I.III Trh práce	50
I.IV Nová mezinárodní dělba práce	66
I.V Financializace	89
I.VI Destrukce stabilizátorů	108
I.VII Odkládání už dál nefunguje – rok 2008 jako nástup Velké recese	120
I.VIII Komoditní trhy	128
I.IX Reakce na krizi – přeměny hospodářských politik	136
I.IX.I Spojené státy a kvantitativní uvolňování (QE)	141
I.IX.II Německo a jeho export-led growth	145
I.IX.III Japonsko jako lekce, která nebyla vyslyšena	152
I.X Asymetrie	156
I.XI Demokracie jako překážka rozvoje kapitalismu	160
II. SCÉNÁŘE VÝVOJE	165
II.I Černý scénář: směrem k totalitní společnosti	168
II.I.I ACTA (Anti-Counterfeiting Trade Agreement)	169
II.I.II NSA: Velký bratr se dívá a my to díky Edwardu Snowdenovi víme	170
II.I.III Transatlantická dohoda	174
II.I.IV Co se zbytečnými lidmi?	176
II.I.V Renta jako základ nového systému?	182
II.I.VI Mezinárodní vztahy: napětí, konflikty a války	192
II.I.VII Subjekt a taktika elit	199
II.I.VIII Subjekt – Tea Party	204
II.I.IX Civilizační kolaps?	206
II.II Pozitivní scénář vývoje – Velká Transformace (Great Transition)	209
II.II.I Technologie a práce	215
II.II.II Ekonomika: lokalizace a participace	222
II.II.III Ekonomická demokracie	228

II.II.IV Ani zisk, ani renta	235
II.II.V Změny peněz a moderní monetární teorie (MMT)	239
II.II.VI Kooperace na globální úrovni	243
II.II.VII Demokracie	247
II.II.VIII Mezinárodní vztahy: směrem k multipolárnímu a mírovému světu	253
II.II.IX Subjekt a taktika	256
ZÁVĚR	261
SEZNAM LITERATURY	265
SEZNAM POUŽITÝCH GRAFŮ A TABULEK	273
REJSTŘÍK	275

EDWARDU SNOWDENOVÍ

PŘELOM

Ilona Švihlíková

Copyright © 2014, Ilona Švihlíková

All rights reserved

Czech edition © Inaque.sk (ARThur, s.r.o.), 2014

ISBN: 978-80-89737-06-2

ÚVOD

Málokdo dnes pochybuje o tom, že krize, do které spadl Západ nejpozději v roce 2008, je definitivně za námi a před námi leží jen „krásný nový svět“. Nálady obyvatelstva mnohem spíše vystihují dva slogany či rčení „lépe už bylo“ a „kdyby volby mohly něco změnit, byly by zakázány“. Zatímco Západ odchází ze scény (jen to ještě sám neví), zakletý v pasti socio-ekonomického systému, který se přežil a kterému říkáme neoliberalní kapitalismus, rozvíjející se ekonomiky, někdy ztotožňované s populárním akronymem BRICS, zase řeší vlastní starosti: demografii, chudobu, nerovnost, ekologickou zátěž, změnu hospodářských politik...

Nic už není takové, jako bývalo, dalo by se povzdechnout. Mění se hospodářské politiky i teorie, „revidují“ se zažitá postupy, řeší se problémy, které neexistovaly nebo minimálně nebyly vidět, mění se politické režimy na mapě světa, probouzí se odpor občanů i v místech, kde by to před pár lety či snad měsíci jen málokdo čekal.

Žijeme v období klíčových změn – a proto tato kniha nese titul Přelom. Subsystemy, ve kterých žijeme, hospodaříme, pomáháme si a konkurujeme, ze kterých bereme zdroje a čerpáme pocit nebo v nich tvoříme mezinárodní právo, tyto subsystemy se všechny dostávají do zásadní nerovnováhy. Velká recese je odrazem této nerovnováhy (později budu psát o asymetriích) v ekonomické rovině.

Jenže toto není už „jen“ ekonomická krize, které se začalo říkat Velká recese, aby se odlišila od Velké deprese 30. let. Až po uši vězíme v sociálních problémech, od nárůstu nezaměstnanosti v Evropě až po „rozmach“ pracující chudoby a nerovnosti ve Spojených státech, když zůstaneme jen u Západu, o který v této knize půjde především. Nárůst sociálních problémů zesiluje, jak už jsme byli i v minulosti svědky, napětí ve společnosti, které spolu s recepty škrťů (austerit) ničí podhoubí pro demokracii. V ohrožení není jen budoucí ekonomický růst, jako vyjádření „normality“ toho, jak ekonomika funguje, ale i základy její sociální a politické stability.

Mezinárodní vztahy se stávají nepřehlednými, spojenci se mění na nepřátele a naopak, Blízký východ a Severní Afrika zažívají takové změny, které hrozí tuto oblast a často umělé státní útvary rozložit. Odcházející hegemon, USA, si snaží prodloužit dobu svého „panování“ špiclováním všeho a všech. Ale na rozdíl od

jiných pokusů, tentokrát má světová veřejnost možnost znát pravdu, a to díky odvážlivcům, jako jsou Chelsea (Bradley) Manning, Julian Assange a Edward Snowden. Děsivá propast mezi mediálním image, „co se říká“ a realitou nutně musí připomenout šok z Matrixu po přijetí červené pilulky...

Velká recese otevřela historické okno, onen bifurkační bod, který hledá budoucí cesty vývoje. Chaos je výsostným znakem tohoto hledání – odhadem uvádím, že přibližně do deseti let od vydání této knihy už bude jasné, která z cest bude vybrána.

Nic není takové, jako bývalo. Může to ale být takové, jako nikdy. Pokusme se proto pochopit, co se děje s naším světem, co je to Velká recese a jaký bude její další vývoj. Období chaosu nabízí i báječné věci: například přestat být divákem a stát se aktérem změn.

K OBSAHU A METODOLOGII

Z hlediska teritoriálního bude hlavním aktérem knihy Západ, který zde není uchopen geograficky, ale spíše socio-ekonomicky. V některých souvislostech (především u změny mezinárodní dělby práce a vlivu nadnárodních firem) se hovoří o tzv. Triádě, někdy o nejvyspělejších zemích, kde ovšem hledisko HDP na hlavu nemusí dostatečně odrážet společné znaky ekonomické struktury. Výčtově se jedná o Severní Ameriku, do jisté míry o EU – i když bude minimálně naznačeno poněkud odlišné postavení „nových“ členských zemí, tedy zemí střední Evropy – a o Japonsko.

Krizi, které se začalo říkat Velké recese, má totiž svůj původ na Západě a je to právě Západ, který řeší svou velkou řadu krizí. I země rozvojové a rozvíjející samozřejmě čelí řadě závažných problémů, jež jsou ale dosti odlišného charakteru, protože se tyto země (zatím) nenacházejí na vedoucí pozici v utváření mezinárodní agendy – praktické i teoretické. Bezesporu se dotkneme dalších možností jejich vývoje, ale také toho, do jaké míry a zda vůbec mohou pro tápající Západ představovat alternativu, zkrátka inspiraci, jakou cestou se dát.

Stejně tak je potřeba hned v úvodu uvést, že přílišné zaměření na země jako na hlavní aktéry vyjadřuje poněkud zastarávající pojetí à la Vestfálský mír. Ukážeme si, že národní stát zůstává významným aktérem i mezinárodních ekonomických vztahů, ale že tu jsou zároveň další subjekty, které si udržují značný vliv. Výhodou pojetí dle zemí jsou samozřejmě statistiky – většina zdrojů je členěna podle států. V knize ale bude na příslušných místech zmíněna odlišnost postavení různých aktérů uvnitř státu – Velká recese bezesporu nezasáhla všechny Američany stejně.

Knihou používá pojmy Velká deprese pro krizi 30. let a Velká recese pro krizi od roku 2008. Oba dva pojmy jsou běžné v anglosaské literatuře a naznačují specifickou těchto ekonomických krizí. Názvosloví zapadá rovněž do kontextu Kondratěvových vln, modelu využívaného v této knize, neboť v obou případech se jedná o krizi spojené s hlubokými systémovými otřesy.

Vysvětlení rovněž vyžaduje transformace použitá v titulu knihy. V angličtině se pro hluboké změny, které nás čekají, resp. již nastávají, používá slovo „transition“. Tento termín se vyskytuje jak např. v konceptech „transition towns“, tak v pojmu Great Transition – doslova Velký přechod. Nejen z úcty

k dílu K. Polanyiho *Velké Transformaci*, ale i pro srozumitelnost je místo „přechodu“ použita transformace, značící hlubokou přeměnu na mnoha úrovních, nikoliv pouze na rovině ekonomické.

Metodologicky kniha přijímá a aplikuje poznatky posledních desetiletí, které jsou někdy shrnovány pod pojem Prigoginovské paradigma. Jedná se o uvědomění, že současná metodologie (především používaná v ekonomii) je zatížena matematickými vzorci¹, které vycházejí z velice nerealistických předpokladů – jako je plná informovanost a racionalita aktérů či stabilita jako základní a běžný stav systému.²

V přelomové době nemůže být stabilita „běžným stavem“, i v přírodě je spíše výjimkou než pravidlem. Proto je potřeba metodologie, která je schopna zachytit dynamiku, skoky ve vývoji, path-dependency (tedy závislost na minulém vývoji – nikdy nelze začít „od nuly“, zcela od začátku), a pozitivní i negativní zpětné vazby. Zároveň, jak bylo dobře patrné na finanční krizi v letech 2007–2008 ve Spojených státech, může racionální chování jedinců vyústit v kolektivní iracionalitu a kolaps systému. Jednotlivé rovnováhy nám tudíž mohou poskládat svět ve značné nerovnováze. Požadavky na zkoumání doby, která se těmito znaky vyznačuje, splňuje systémová teorie, konkrétně její moderní odnož teorie chaosu.

Systémový přístup vychází z úvahy, že svět můžeme pochopit jako svého druhu komplikovaný, komplexní systém.³ Tento systém, jako soubor prvků, vykazuje určité vlastnosti a chování, které jsou odlišné od jeho částí. Na celkovou povahu systému tedy nelze ukazovat pokusem o součet prvků. Systémy se navíc často, obzvláště jsou-li v nerovnováze, chovají nelineárně – tedy malý vstup (Edward Snowden a zveřejnění informací o PRISM) může mít velký dopad (změna

1 Tématem nadřazenosti „tvrdých věd“, jako je fyzika či matematika, se zabýval také I. Wallerstein v útlé knize *Kam směřují sociální vědy*. Prigogine, který zdání stability rozbíral i pro fyziku, ve světoznámé knize *Řád z chaosu* píše: „Při složitosti zde nastolených otázek se jen stěží vyhneme tvrzení, že způsob, jakým byl biologický a společenský vývoj tradičně vysvětlován, představuje obzvláště nešťastné užití představ a metod vypůjčených z fyziky – nešťastné proto, že oblast fyziky, v níž tyto představy a metody platí, je omezená, a tak jsou podobnosti mezi nimi a společenskými nebo ekonomickými jevy naprosto neopodstatněné.“ Prigogine, I., Stengersová, I.: *Řád z chaosu*, str. 196.

2 Tyto „dysfunkce“ tvoří spíše pravidlo než výjimku a na řadě trhů mohou působit velmi zhoubně, typicky na finančních trzích. Většina učebnic mikroekonomie ale témata, jako je např. asymetrická informace, problémy „principal-agent“, nepříznivý výběr apod., zařazuje zásadně na konec knihy a slouží spíše jako „doplňk“ k ódám na všeobecnou rovnováhu apod.

3 Především v oblasti aplikace systémové teorie na mezinárodní vztahy proslul americký politolog Robert Jervis, viz např.: Jervis, R.: *System effects, complexity in political and social life*.

vztahů mezi aktéry, nová podoba mezinárodních vztahů). Právě proto je velmi užitečné se podívat na systém jako na celek než do detailů „pitvat“ jednotlivé jeho součásti. Zásadní vliv na systém má struktura. Chování systému je v první řadě ovlivněno jeho strukturou a co víc: systém spíše determinuje své aktéry než naopak. Systémy se pohybují spíše ve skocích, než aby se vyvíjely lineárně.

Teorie chaosu pracuje s tzv. komplexními adaptivními systémy (CAS)⁴. Je to takový systém, jehož vývoj je velice citlivý na počáteční podmínky a změny, je tu velký počet na sebe reagujících prvků (aktérů)⁵, existuje mnoho cest, kterými se systémy mohou „vydat“. Na rozdíl od „stabilního“ newtonovského paradigmatu, které se na společnost dívalo jako na dobře fungující strojek, zahrnuje teorie chaosu dynamiku. Znamená to, že počet aktérů není ukončen (objevují se noví, zanikají, mění se jejich role), interakce mezi nimi je měnící a s nimi i celý systém. „Prostředí“ není nic, co by bylo pasivní – aktér mění prostředí a to zpětně ovlivňuje i jeho, často vedlejšími nezamýšlenými efekty. Vazby tedy probíhají oběma směry a nakreslit přímou šipku v jednom směru je často nemožné. Komplexní adaptivní systémy, mezi které patří i globální ekonomiky, jsou vzájemně propojené (v angličtině *nested*) a uvnitř jednoho ze systémů se může nacházet několik systémů jiných. Následně je obtížné určit hranici, co je již uvnitř a co je vně – systémy jsou provázané, vyměňují si energii a informace. Takovéto systémy se vyznačují nerovnováhou – právě ona nerovnováha je ovšem zdrojem uspořádanosti a řádu. Řečeno s Prigoginem, „vytváří řád z chaosu“.

V otázce stability systému došel Prigogine k závěru, že „čím je systém složitější, tím četnější jsou typy fluktuací ohrožujících jeho stabilitu. A lze si klást otázku, jak vůbec mohou tak složité systémy, jakými je lidská bytost nebo systém životního prostředí, existovat? Jak to zařizují, aby se vyvarovaly trvalého chaosu? Částečnou odpovědí na tuto otázku může být stabilizující vliv dorozumívání a difúzních dějů. Ve složitých systémech, kde na sebe druhy a jednotlivci navzájem působí mnoha různými způsoby, se difúze a dorozumívání různých částí systému zdají být účinné. Stabilizace („uklidňování“) umožněná vzájemným dorozumíváním a nestability vyvolané fluktuacemi si navzájem konkurují. Výsledek tohoto soupeření určuje meze stability.“⁶

4 Přehled k teorii chaosu již z 90. let, a jak jinak než poprvé aplikováno (válka v Iráku) v oblasti vojenství: Alberts, D. S., Czerwinski, T. J.: *Complexity, global politics and national security*.

5 Omezovat analýzu globální ekonomiky jen na národní stát je zcela nemožné.

6 Prigogine, I., Stengersová, I.: *Řád z chaosu*, str. 180.

Mezi další důležité znaky patří zpětné vazby (negativní a pozitivní⁷), důležitost očekávání (především tzv. sebenaplňující se proroctví⁸), následky jsou zpožděné, nezamýšlené a zprostředkované.⁹ Zkrátka – je to podstatně odlišný obrázek od pěkného, uspořádaného a stabilního newtonovského světa. Ten sice většina vědců vítá, problém je v tom, že k pochopení současnosti nám mnoho nepomůže.

Jak poznáme inteligentní systém? Jednoduše řečeno, podle toho, že dokáže vstřebat nerovnováhy, které sám vytváří. Systém se může pokusit o přizpůsobení (aktérů, vazeb) a/nebo kontrolu, tedy snahu zničit antisystémové tendence.

Krise je pak známkou toho, že systém vyčerpal stabilizační opatření, tj. hloubka krize (Velká recese) ukazuje na hloubku problémů a na odbourání či zničení stabilizačních mechanismů.

V případě skutečně závažné poruchy hovoříme o systémové krizi. Ve standardních situacích se řešení nacházejí v tzv. atraktoru. Lze ho chápat jako oblast parametrů, ke které se samovolně přibližují trajektorie systémů. Pokud se ovšem systém nedokáže zastabilizovat – resp. jak je uvedeno výše, jeho stabilizační mechanismy selhávají¹⁰, pak dochází ke vzniku turbulencí a objevuje se tzv. bifurkace. V bifurkačním bodě se objevují řešení, která jsou za „běžného provozu“ nemožná. Při objevení bifurkace systém „váhá“ mezi různými budoucími cestami. V tomto bodě je patrná nesmírná citlivost na sebemenší změnu podmínek (tedy silná nelinearita), selhává zákon velkých čísel, i malé fluktuace mohou mít obrovské dopady.¹¹

7 Pozitivní zpětná vazba – změna jedním směrem – se dále posílí. V mezinárodních vztazích se hovoří o domino efektu, v ekonomice je to dobře patrné na inovacích (zvyšují růst a ten dále povzbuzuje inovace), velmi silné zpětné vazby fungují ve finančnictví. Mohou vést až k bublinám, kdy následně přichází mohutná „korekce“, která může vyústit i v hlubokou krizi. Negativní zpětná vazba utlumuje změnu a pokouší se systém navrátit zpět do výchozího stavu. V realitě samozřejmě existuje obě, bez negativních zpětných vazeb by nebyla stabilita, bez pozitivních změna a růst.

8 V angličtině „self fulfilling prophecy“. Před sebenaplňujícím se očekáváním ve vztazích G2, tedy USA–Čína, intenzivně varoval Z. Brzezinski.

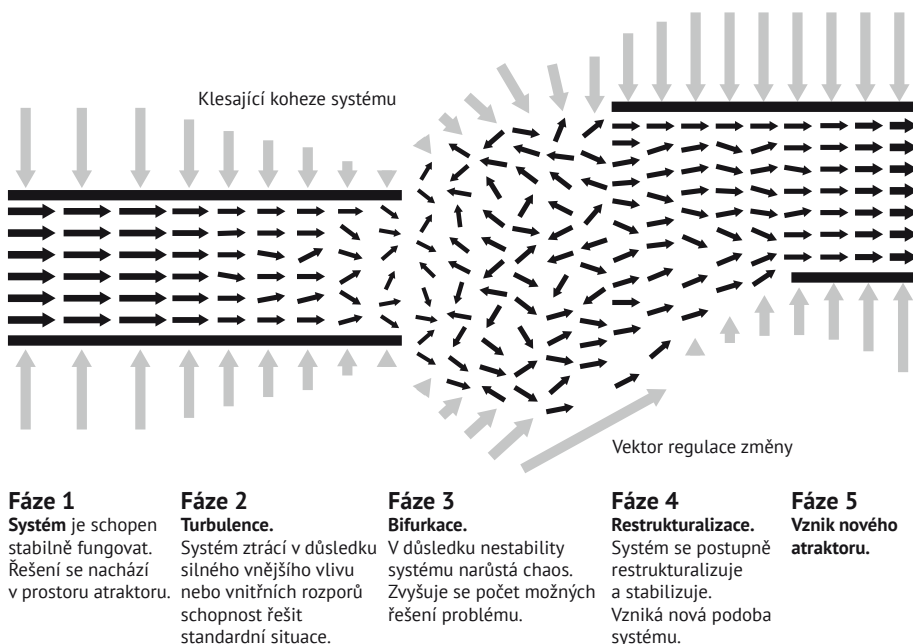
9 Robert Jervis podotýká, že v systému „nikdy nemůžeme udělat jen jednu věc“.

10 Jak uvidíme dále v textu, neoliberální kapitalismus je sebedestruktivní, dle předpokladů Karla Marxe – systematicky si ničí vlastní stabilizátory –, a následkem pak může být jediné krize, která ohrožuje samotné přežití systému, tedy neoliberálního kapitalismu.

11 Vzpomeňme na arabské jaro, které začalo upálením nešťastného tuniského mladíka, který nemohl najít práci. Nebo na odpor proti kácení parku v tureckém náměstí Taksim – to že tyto malé události vyvolaly tak obrovské změny, jen ukazuje, že společnosti byly v silné nerovnováze, kterou již nešlo zastabilizovat, a to ani represí. Nutno ovšem uvést, že právě arabské jaro bývá někdy interpretováno jako použití teorie chaosu vládou Spojených států, tzv. pokus o vytvoření a řízení chaosu.

Chaos lze do určité míry předvídat, ale pokud k němu dojde, je téměř nemožné ho potlačit. I když elity se o to snaží, neboť fluktuace se velmi rychle šíří do celého systému. „Vzniklý chaos ovšem není nikdy absolutní. Na jeho strukturování se podílejí ,původně marginální vrstvy společností‘ či osamostatněné prvky systému, který byl destruován. Postupně může dojít k nové restrukturalizaci a vytvoření nového atraktoru“¹² – jak také ukazuje následující obrázek.

Graf 1: Atraktor a bifurkační bod.

Zdroj: Prorok, V.: *Tvorba rozhodování a analýza v politice*, str.151.
Úprava grafu Štěpán Kotrba.

Přelom nevyhnutelně navazuje na moji předcházející knihu *Globalizace a krize*. Není mezi nimi jen odstup čtyř let naplněných přemýšlením, čtením a řadou přednášek na univerzitách i pro veřejnost. Všechny tyto činnosti tříbí myšlení, vidění a vnímání souvislostí a vazeb. Otázky položené na přednáškách či besedách ukáží problém v jiném světle a vyvolají řetězovou reakci souvislostí mezi jevy, které by jen na první pohled vypadaly jako izolované či nesouvisející. *Přelom* nutně reflektuje reakce na Velkou recesi, pokračující změny poměru sil ve světové

12 Prorok, V.: *Tvorba rozhodování a analýza v politice*, str. 151.

ekonomice i mezinárodních vztazích, na rostoucí nerovnost a kupící se sociální problémy, které konečkonců *Globalizace a krize* avizovala. Tam, kde *Globalizace a krize* jen stručně nastínila budoucí scénáře vývoje, je *Přelom* podstatně přesnější a komplexní ve dvou budoucích scénářích, mezi nimiž se nyní rozhoduje. Kniha se, kromě úvodu a této úvodní metodologické kapitoly, skládá ze dvou velkých částí. První z nich, nazvaná „kde jsme se to ocitli“, ukazuje změny ve světové ekonomice (a technologii samozřejmě), k nimž docházelo od 70. let a které vyvolaly reakce ostatních subsystémů, včetně Velké recese, jejího vzniku a hospodářské politiky hlavních zemí Západu. Druhá část obsahuje scénáře vývoje – tedy predikce budoucnosti na základě uchopení dynamiky systému.

Přelom čtenáře „vrhne“ rovnou do důležité dekády – do 70. let, ve kterých najdeme důvody pro ukončení (dočasného) smíru mezi kapitálem a prací vyjádřeného v konceptu sociálního státu. Události 70. let nastaví podmínky pro proces, kterému říkáme globalizace a který má neoliberalní tvář. Sedmdesátá léta zároveň představují nevyřešený úkol, který se dařilo několik dekad pomocí řady nástrojů odkládat. Těmto „odkladačům času“ jsou věnovány další části knihy – ty, které se týkají dluhu, tlaku na pracovní sílu, ale také financizaci, která se má stát „motorem“ rozvoje Západu, zatímco se v realitě stane jeho slabostí a destruktivní silou. Pro pochopení důležitosti globalizace je zařazena část o nové podobě mezinárodní dělby práce, která ukazuje sílu nadnárodních firem a tlak, který jsou schopny vyvinout na národní stát. Iracionálnost současného socio-ekonomického systému je ukázána na systematickém ničení stabilizátorů společnosti, ať již na makro- či mikroekonomické úrovni.

Spojením výše uvedených jevů a jejich neudržitelnosti se dostáváme až k Velké recesi 2008, která byla osou knihy *Globalizace a krize*. Tentokrát už ale máme k dispozici mnoho dat nejen o dopadech této zásadní poruchy, a to jak krátkodobých, tak i dlouhodobých, ale také můžeme zhodnotit reakce klíčových zemí na tuto krizi. Proto následuje část analyzující hospodářské politiky zemí Západu, od kvantitativního uvolňování po fiskální konsolidaci prosazovanou především Německem. Na rozdíl od *Globalizace a krize* je *Přelom* silněji interdisciplinární. Kapitola o asymetrii se neorientuje jen na ekonomické jevy a nejvíce tuto tendenci potvrzuje část o demokracii, kde ukazují, že současný socio-ekonomický systém není s demokracií (nikoliv s hrou na demokracii) kompatibilní.

Poslední část, jak již bylo zmíněno, tvoří podstatně propracovanější scénáře vývoje, u nichž jsem se snažila držet koherentní, jednotnou strukturu. S určitým zjednodušením by se dalo hovořit o scénáři dystopie a utopie. Oba dva scénáře v souvislosti s K-vlnami řeší otázku technologií a jejich aplikace, otázku práce, pozice zisku (např. jeho náhradu rentou) a také vývoj mezinárodního prostředí.

I. KDE JSME SE TO OCITLI?

Aneb co se to stalo? Kam se poděl onen vzývaný, úspěšný, napodobovaný Západ? Pravda, Západ kázající o demokracii, přitom ovšem jaksi mimoděk porušující mezinárodní právo všude, kde se mu nehodí, a zběsile pronásledující své whistleblowery, ten ještě máme. Ale vzývaný, úspěšný a napodobovaný už nikoliv. Ten odchází a s ním i jeho dominance trvající přes dvě staletí. Číňané by to nazvali krátkým obdobím nebo spíš výjimkou v dějinách. Co se pokazilo?

Západ se nepropadá a ani nepropadne ze dne na den. Jedná se spíše o dlouhodobý proces úpadku v různých sférách: ekonomické, sociální, demografické, morální... Západ stále v ruce svírá pár dobrých karet, ale už jen pár. Hru si pokazil sám a trumfová esa jsou dnes rozmístěna a mnohem vyrovnaněji než před několika dekadami.

Shrňme si: Západ má stále drtivou vojenskou převahu. Tedy, přesněji, Spojené státy. Podíváme-li se na vojenské výdaje dle SIPRI, uvidíme, že odstup Spojených států od zbytku světa je obrovský.¹³ A taky dobře pochopíme, že právě vojensko-průmyslový komplex je pro USA důležitý ekonomicky a technologicky – mnoho velkých vynálezů má původ právě ve vojenském výzkumu. Koneckonců teorie chaosu, kterou v této knize používám, také.

Ale: mít vojenskou převahu neznamená vyhrát konflikt. Výhra je totiž mnohem víc než rozbombardování území protivníka. A zde Spojené státy selhávají. Války, které se měly za Bushe stát motorem ekonomiky, se staly drtivým břemenem, neúnosně zvyšujícím státní dluh a delegitimizujícím Západ jako celek. Nemluvě o tom, že mezinárodní právo v řadě „operací spojenců“ zkrátka tak nějak překáželo.

Tabulka 1: Země s největšími vojenskými výdaji, rok 2012.

Země	Výdaje (mld. USD)	V % HDP	Světový podíl
USA	682	4,4	39
Čína	119	2,0	9,5
Rusko	71,2	4,4	5,2

13 Jiná otázka je ovšem efektivita těchto výdajů, která je vzhledem ke geopolitickým dopadům vojenských akcí USA přinejmenším pochybná.

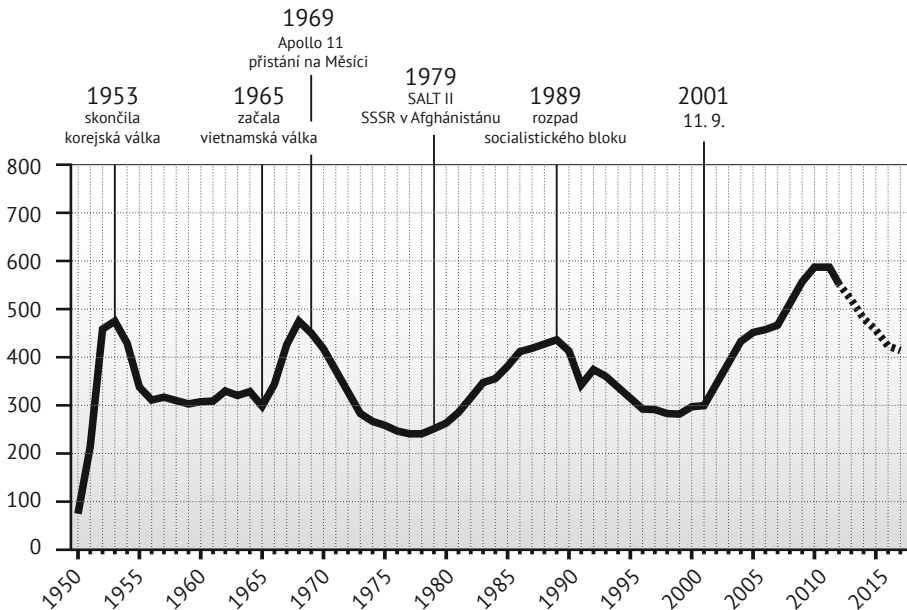
Velká Británie	60,8	2,5	3,5
Japonsko	59,3	1,0	3,4

Zdroj: SIPRI: Yearbook 2013.

Náskok Spojených států je vsuktku drtivý. Není tomu ovšem tak dlouho, kdy výdaje USA překračovaly polovinu vojenských výdajů světa. Nyní je to „pouze“ 39%. Za zmínku také stojí Saúdská Arábie, která se v roce 2012 octla na 7. místě a jejíž podíl vojenských výdajů na HDP je téměř 9%.

I když ve vojenských výdajích USA dochází k poklesu, především kvůli zhoršující se fiskální situaci, stále jsou vojenské výdaje podstatně vyšší (o 69% reálně) než v roce 2001, počátku „války proti terorismu“. V tomto kontextu podotkneme, že se rychle zvyšují výdaje na potravinové poukázky pro chudé Američany. Existence 48 milionů Američanů dnes závisí na této formě sociální pomoci, přičemž roční náklady činí 78 mld. dolarů. Republikánům jsou ovšem tyto výdaje trnem v oku a chtějí je razantně seškrtnat.¹⁴

Graf 2: Vojenské výdaje USA, 1950–2017, v dolarech roku 2012.

Zdroj: SIPRI: Yearbook 2013. Dostupné z: <http://www.sipri.org/yearbook/2013/03>

14 Channel Four News: Feeding America's Poor: Why food stamps won't go away. 10 July 2013. <http://www.channel4.com/news/usa-food-stamps-poor-hunger-poverty-politics>

Technologie! Na čem jiném postavit dominanci, tedy ovládnání, než na technologiích? Technologie jsou právě tím klíčovým faktorem, který v určité situaci mění socio-ekonomické systémy. Přejde řeč na to, že vývoj technologií a jejich masová aplikace způsobuje v celém systému (nejen ekonomice) přímo zemětřesení. To může být opravdu značné, vyjde-li najevo, že technologie již nejsou v souladu se stávajícím socio-ekonomickým systémem – s kapitalismem¹⁵, který má svůj původ právě na Západě – a který Západu dal náskok, moc i sílu.

O vzdělané populaci bychom mohli hovořit, kdyby... kdyby nedocházelo v zemích Západu k demografické krizi¹⁶ (EU, Japonsko), případně dosti zásadnímu posunu¹⁷ (USA), a kdyby v těchto zemích, až na výjimky, se nezačala děsivě propadat úroveň vzdělání. Obyvatelstvo žijící seriály a nechápající svět kolem sebe jen stěží vyvine kreativitu, aby překonalo své problémy. Ale zase se lépe hodí k nějaké formě „pevné ruky“.

Máme demokracii! A tím jsme automaticky nadřazeni ostatním barbarům na Zeměkouli a máme morální povinnost tento náš úžasný režim vyvážet, třebaš i násilím, do zemí po celém světě, obzvláště tam, kde leží naleziště ropy – nelekejte se, to byl malý pokus o Foxnews po česku. Tomuto argumentu, spojujícímu v sobě politickou a zároveň jakousi morální nadřazenost Západu, se budu dále věnovat obsáhleji. Uvidíme, že právě zde dosáhlo oddělení zdání a reality děsivých proporcí. „Elity“ byly schopny si vytvořit globální infrastrukturu, která je totiž vyvazuje z povinností i ze zodpovědnosti, ke které by je snad „zbytek“ společnosti (ještě stále disponující volebním právem) mohl přinutit. Jestli existuje zásadní rys současné éry, je to právě **oddělenost**. Nejen světa bohatých a chudých, vyjádřeno nerovností (třeba Gini koeficientem)¹⁸.

15 Kapitalismus je nerozlučně spojen s technologickým rozvojem, právě ten totiž umožnil skrze rostoucí efektivitu v zemědělství uvolnit pracovní sílu pro nástup průmyslu. Základními znaky kapitalismu jsou dominance soukromého vlastnictví, zisk jako motor aktivity a námezdní práce. Není to trh!

16 Většina zemí vyspělého světa zažívá více či méně dramatický demografický pokles. Japonsko je exemplárním případem stárnoucí a vymírající populace. Uvidíme, že tento trend (podobně jako výše uvedené technologie) je možno uchopit různými způsoby: na jedné straně tlakem na privatizaci sociálních systémů (penzijní reforma), zvyšováním odchodu do důchodu a pomocí dalších restrikcí. Na straně druhé je to otázka pojetí práce a poptávky po sociálních službách. O tom ale více až na konci knihy.

17 Příliv pracovní síly do USA je specifický faktor, Spojené státy tedy nezažívají demografický pokles jako např. většina evropských zemí. Ve Spojených státech dochází k demografickému obratu, kdy by se současná hispánská menšina měla cca okolo roku 2040 stát většinou. Velice negativně tento trend vnímal již zesnulý S. Huntington, autor knihy *Střet civilizací*. Domníval se, že tím bude ohrožen celý charakter Spojených států, a dokonce nabádal, že Hispánci smí snít svůj americký sen pouze v angličtině (nikoliv ve španělštině).

18 Gini koeficient je rozšířeným indikátorem nerovnosti ve společnosti. Pohybuje se v intervalu

Oddělenost zdání a reality. Oddělenost zisků a ztrát. Oddělenost zodpovědnosti a povinnosti. Oddělenost legitimacy a reálné moci.

Ne nadarmo tzv. *Stiglitzova zpráva*¹⁹, zveřejněná v roce 2009, uvádí již v úvodu základní principy demokratické governance. Ti, kteří jsou určitou politikou ovlivněni, musejí mít hlas k prosazení svého názoru. Ti, kteří něco způsobí, za to musejí nést odpovědnost. V současné době není splněno ani jedno ani druhé.

Západ se ocitl v situaci, kdy, řečeno starým vtípem, nedokáže řešit problémy, které by bez něj vůbec nevznikly. Ekonomická krize je možná nejviditelnější projev úpadku, spolu s doprovodnými sociálními konsekvencemi. Nejde zdaleka pouze o dluh. Ten není příčinou úpadku Západu, ale spíše výsledkem (a někdy také nástrojem) jeho hospodářské politiky. Západ sám sebe uvrhnul do slepé uličky v praktické hospodářské politice, ale i v intelektuální sféře, kde je bohužel setrvačnost bludů značná (a multiplikuje se).

O to je Velká recese pro Západ zásadnější a nepříjemnější – protože neukazuje jen nějaký hospodářský propad s doprovodnými sociálními problémy. Ukazuje selhání Západu – na úrovni hospodářské praxe i teorie, na úrovni politiky. Nejedná se tedy o omyl, o osobní selhání několika hamižných bankéřů z Wall Street či o neschopnost amerického Fedu. Jedná se ve své multidimenzionální podstatě o krizi tohoto **systemu**.²⁰

Asymetrie ve všech základních subsystémech nám ukazuje, že před námi stojí větší změna, než byl pád Římské říše. Stojí před námi skutečný PŘELOM. Nyní máme to štěstí, že žijeme v onom mezidobí, v chaosu, kdy se objevují protichůdné tendence a různé alternativy, které mezi sebou soupeří, krystalizují..., aby po určité době položily základ nového systému. Ten bude starý i nový zároveň, neb nikdy nelze „začít zcela od začátku“, vždy si s sebou neseme něco z minulosti, abychom tomu vtiskli nový tvar a význam v časovém úseku, kterému říkáme budoucnost.

(0,1), přičemž platí, že čím je hodnota vyšší, tím větší jsou příjmové rozdíly. Za hranici, při které se společnost začíná štěpit, je považována hodnota 0,42. Jak ještě zjistíme později, této hranice dosahuje či ji překračuje řada významných zemí – Spojené státy, Rusko, Čína.

19 Oficiální název je: *Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System*. UN, 2009. http://www.un.org/ga/econcrisissummit/docs/FinalReport_CoE.pdf

20 *Stiglitzova zpráva* rovněž v úvodu uvádí, že se jedná o selhání teorie a filozofie, institucí, politiky, etiky i odpovědnosti.

I. I 70. LÉTA: PROBLÉMOVÁ A ZLOMOVÁ DEKÁDA

70. léta jsou dekadou změn, dekadou, která uvolnila cestu k procesu, kterému dnes říkáme globalizace. V krátkém časovém úseku se naakumulovalo velké množství významných změn, které měly a mají hluboký dopad až do současnosti. Od vzniku a rozšíření nových aktérů (nadmárodní firmy), změny struktury ekonomiky (služby, počátek financionalizace) po teoretický posun celé akademické debaty (zavržení keynesiánství, pozvolný nástup neoliberalní doktríny), která se nutně musela projevit i v praktické hospodářské politice.

Podívejme se souhrnně na hlavní události 70. let a případně i na jejich vliv do současnosti.

Tlak ze strany nabídky způsobila potravinová krize na počátku 70. let. Důvody této potravinové krize, která spolu s krizí ropnou přispěla k nabídkové inflaci a spustila řetězec dalších jevů, jsou ovšem poněkud jiné než potravinová krize na počátku 21. století. Kombinace meteorologických výkyvů, pandemií u určitých plodin (kukuřice) a následné rozlití (spill over effect) vyšších cen krmiv celým potravinovým řetězcem je faktorem společným i pro 21. století. Ropná krize promítnutá minimálně do faktoru hnojiv a dopravy pak nerovnováhy na agrárním trhu dále zvýšila. Dále připočteme problémy rozvojových zemí (dlouhy) a rozvíjející se dotace do zemědělského sektoru ze strany vyspělých zemí.

Dlouhou dobu byla tato potravinová krize nicméně považována za výjimečný jev, protože v následujících dekadách ceny zemědělských plodin klesaly nebo stagnovaly. Až nové tisíciletí, resp. tendence kolem roku 2005 a dále ukázaly, že potravinová krize je znovu na scéně, i když s jinou, pravděpodobně ještě závažnější kombinací příčin. I zde ovšem došlo k nárůstu cen ropy.

Ropné krize jsou dalším faktorem, který přispěl ke stagnaci ekonomik (nejen) Západu. Aniž bychom rozebírali detaily, je na místě si všimnout několika obecnějších posunů, které byly uvedeny u metodologického úvodu k systémové teorii.

Nastupuje nový aktér – OPEC. Organizace zemí vyvážejících ropu vznikla sice už v roce 1960, ale tehdy jí nebyla věnována příliš velká pozornost. Ropný trh byl pod plnou kontrolou kartelu Velká sedmička (Seven sisters)²¹. Pokusy suverénních zemí o kontrolu svého ropného bohatství byly ničeny (Írán

21 Velká sedmička byla tvořena Anglo-Persian Oil Company (později BP), Gulf Oil (později Chevron), Royal Dutch Shell, Socal, Esso (později Exxon), Socony (později Mobil) a Texaco. V současné době z Velké sedmičky zbyly víceméně čtyři velké firmy (mimo jiné i díky fúzím) – BP, Chevron, Exxon Mobil a Royal Dutch Shell.

– Mossadek²²) nebo jim bylo vyhrožováno (Venezuela a zavedení pravidla fifty-fifty²³).

Povšimněme si tedy, že suverénní země byly schopny proti kartelu sedmi propojených firem postavit protikartel – OPEC. Přestože oficiálně se jedná o mezinárodní organizaci a je zde obrovské množství sporů, OPEC existuje dodnes. A dodnes také ohromuje snadnost, s jakou OPEC převzal kartelovou infrastrukturu Velké sedmičky. „Vy stvoříte kartel a my ho převezmeme.“ – I to zaznělo na počátku 70. let od OPEC při zvyšování ceny ropy.²⁴

Koneckonců, již při jeho vzniku v roce 1960 řekl Perez Alfonso, významný venezuelský diplomat a tvůrce ideje OPEC: „Vytvořili jsme velmi exkluzivní klub... kontrolujeme 90% exportu surové ropy na světové trhy a nyní jsme jednotní. Vytváříme historii.“²⁵

A když už jsme u významných citátů, dodejme ještě jeden, ke kterému se vrátíme na konci knihy. Šejk Jamání: „Našli jsme svou sílu, až když jsme si ji uvědomili.“

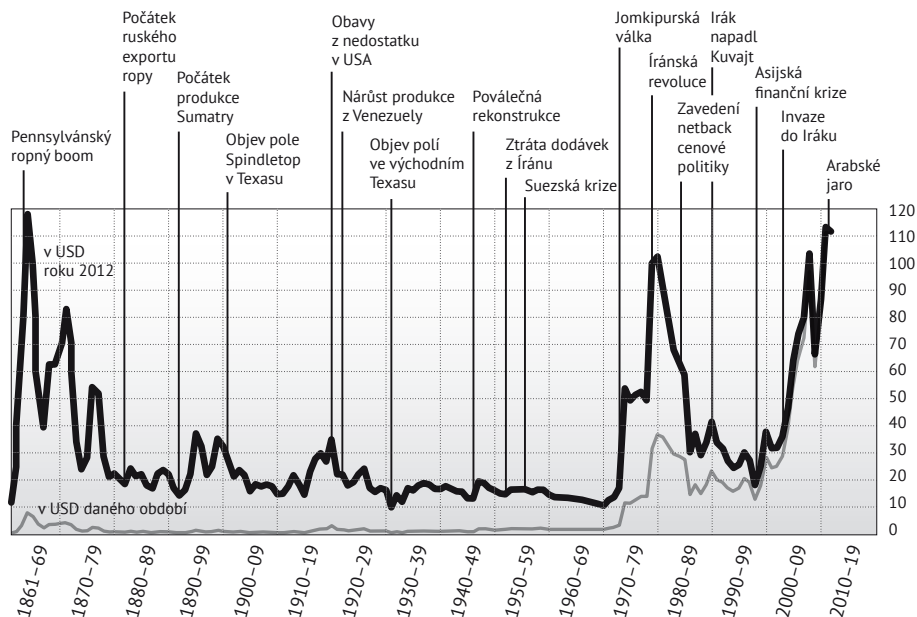
22 V roce 1953 CIA svrhla demokraticky zvoleného Mossadeka (což se jí později vrátilo v íránské revoluci 1978–1979), neboť si přál íránskou ropnou suverenitu – což ohrožovalo americké zájmy v oblasti. CIA proto „dosadila“ šáha Pahlavího.

23 Venezuele se podařilo prosadit pravidlo rovnoměrného dělení zisku, polovina pro vládu, polovina pro zahraniční firmy (tedy Velkou sedmičku). To se hrubě nelíbilo Eisenhowerovi, proto na Venezuelu uvalil embargo. Vznik kartelu byl tedy obranou i proti tomuto postoji.

24 Sampson, A.: The seven sisters. The great oil companies and the world they made. Dostupné z: http://journeytoforever.org/biofuel_library/sevensisters/7sisters14.html

25 Tamtéž.

Graf 3: Ceny ropy 1861–2012.

Poznámka: světlejší čára je v USD roku 2012, tmavší v cenách daného období.

Zdroj: BP: *Statistical Review of World Energy*, 2013.

Z grafu vidíme, že z nízké ceny poválečného boomu cca 1–2 dolary za barel se v letech 1973–1974 cena zvýšila až na 12 dolarů za barel, na konci 70. let pak vyskočila až ke 36 dolarům za barel. Ropnou krizí v roce 2008 se budeme zabývat později.

Pro Velkou sedmičku a země Západu to byl obrovský šok, protože ropné firmy Velké sedmičky se umísťovaly mezi největšími firmami světa²⁶ a byly považovány za předvoj globální vlády a za symbol nadřazenosti Západu. Ropné krize tedy zdaleka neměly dopad „jen“ na ceny ropy, této klíčové suroviny pro moderní hospodářství. Pozměnily významně také mezinárodní vztahy. Země OPEC se totiž začaly považovat za mluvčí rozvojových zemí. Jejich úspěch měl i symbolickou rovinu, nejen ekonomickou. Získat kontrolu nad svými surovinovými zdroji a být schopen ovlivnit cenu – tento posun motivoval řadu zemí k pokusům o tvorbu dalších kartelů u primárních komodit.

26 V žebříčcích největších nadnárodních firem je stále najdeme. Z původní Velké sedmičky ale zbylo méně firem – zřídily v předcházejících letech. Viz předchozí poznámky.